

ისტორია, პოლიტიკა, წყაროთმცოდნეობა
HISTORY, POLITICS, PRIMARY SOURCE STUDIES

როგორ მოასწავებს ახალ ერას ახლო აღმოსავლეთში
„აბრაამის შეთანხმებები“

ზვიად ტყაბლაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, პოლიტიკისა და
საერთაშორისო ურთიერთობების დეპარტამენტი,
საქართველო, 0160, თბილისი, მ. კოსტავას 77
+995 551 01 08 08; tkabladze.zviad@gtu.ge
ORCID: 0009-0009-4347-6299

აბსტრაქტი

ნაშრომი ეძღვნება ძალიან საინტერესო თემას, „აბრაამის შეთანხმებების“ მნიშვნელობას ახლო აღმოსავლეთის ისტორიისა და მომავლისთვის.

აშშ-ს ყოფილი პრეზიდენტის დონალდ ტრამპის ინიციატივით და ძალისხმევით მოხდა ისრაელის მიერ ისტორიული და უმნიშვნელოვანესი სამშვიდობო შეთანხმებების დადება არაბთა გაერთიანებულ საამიროებსა და ბაჰრეინთან, რომლებსაც უწოდეს „აბრაამის შეთანხმებები“, სამი ძირითადი მონოთეისტური რელიგიის - ქრისტიანობის, იუდაიზმის, ისლამის მამამთავრის და პატრიარქის აბრაამის საპატივცემულოდ.

1979 წლის ეგვიპტე-ისრაელის და 1994 წლის იორდანია-ისრაელის სამშვიდობო შეთანხმებების დადების შემდეგ, ასეთი მნიშვნელოვანი და ერთი შეხედვით წარმოუდგენელი ამბავი ახლო აღმოსავლეთში, ალბათ არასოდეს მომხდარა. „აბრაამის შეთანხმებები“ სამი სახელმწიფოს შეგნებული და მტკიცე გადაწყვეტილებაა განხეთქილებიდან გადავიდნენ წარმატებულ ჩართულობაზე. ამის შემდეგ, ისრაელთან ურთიერთობები დაამყარა მაროკომ, ნორმალიზაციის პროცესი დაიწყო სუდანთან.

მიუხედავად ისრაელ-„ჰამასის“ ახალი კონფლიქტის დაწყებისა, რამაც დროებით შეაფერხა სამშვიდობო ინიციატივები ახლო აღმოსავლეთში, ისრაელის ურთიერთობების ნორმალიზება სხვა არაბულ ქვეყნებთან შეუქცევადი პროცესი იქნება.

საკვანძო სიტყვები: აბრაამის შეთანხმებები; ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტი; ისრაელი; არაბული ქვეყნები; აშშ.

შესავალი

„განხეთქილებათა და კონფლიქტთა ათწლეულების შემდეგ, ჩვენ ვხვდებით ახალი ახლო აღმოსავლეთის განთიადს ...“ – დონალდ ჯონ ტრამპი

1979 წლის ეგვიპტე-ისრაელის და 1994 წლის იორდანია-ისრაელის სამშვიდობო შეთანხმებების დადების შემდეგ, ალბათ, ასეთი მნიშვნელოვანი და ერთი შეხედვით წარმოუდგენელი ამბავი ახლო აღმოსავლეთში არ მომხდარა - ისრაელი და არაბთა გაერთიანებული საამიროები შეთანხმდნენ ურთიერთობების სრულ ნორმალიზებაზე, რომლის შესახებ განაცხადა აშშ-ს 45-ე პრეზიდენტმა დონალდ ჯონ ტრამპმა (Donald John Trump; 2017-2021 წწ.). გამოდის, რომ 1948 წლიდან ისრაელის მიერ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, ეს მხოლოდ მესამე არაბულ-ებრაული სამშვიდობო გარიგებაა.

2020 წლის 13 აგვისტოს, დონალდ ტრამპის, ისრაელის პრემიერ-მინისტრის ბენიამინ ნეთანიაჰუს (Bibi/**Benjamin Netanyahu**) და არაბთა გაერთიანებული საამიროების პრეზიდენტის, აბუ დაბის მმართველის, მუჰამად ბინ ზაიდ ალ-ნაჰიანის (Mohammed bin Zayed Al Nahyan, MBZ) სატელეფონო საუბრის დროს მიღწეულ იქნა ისტორიული შეთანხმება - ისრაელი და საამიროები დაამყარებენ დიპლომატიურ ურთიერთობებს.

შეთანხმების მიღწევაში დიდი როლი ითამაშა დონალდ ტრამპის შუამავლობამ. მხარეების მიერ გამოქვეყნებულ ერთობლივ განცხადებაში ნათქვამია, რომ სამივე ლიდერი „ისრაელსა და არაბთა გაერთიანებულ საამიროებს შორის ურთიერთობის სრულ ნორმალიზებაზე შეთანხმდნენ და გამოთქვეს იმედი, რომ ეს ისტორიული გარდევეა ხელს შეუწყობს მშვიდობას ახლო აღმოსავლეთში“ (Seán Federico-O'Murchú, 2020). შეთანხმების მიხედვით ისრაელი დათანხმდა შეაჩეროს „თავისი სუვერენიტეტის გავრცელება“ მდინარე იორდანეს დასავლეთ სანაპიროს (West Bank) იმ ნაწილებზე, რომლის ანექსიის შესახებაც იყო მსჯელობა (VOA, ისრაელმა ..., 2020).

„დღეს უზარმაზარი მიღწევა გვაქვს! ისტორიული სამშვიდობო შეთანხმება ჩვენ დიდ მეგობრებს - ისრაელსა და არაბთა გაერთიანებულ საამიროებს შორის“, - დაწერა თავისი Twitter-ის გვერდზე ტრამპმა და დაამატა, რომ ძალიან კმაყოფილია შეთანხმებით. პასუხად ტრამპის განცხადებაზე ნეთანი აპუმაც Twitter-ში დაწერა: „ისტორიული დღე“!

ამ მომენტამდე სპარსეთის/არაბეთის ყურის⁷ არცერთ ქვეყანას არ გააჩნდა დიპლომატიური ურთიერთობები ისრაელთან. რეგიონში ირანის გავლენის გაზრდასთან დაკავშირებით საერთო შემფოთებამ უზიძგა არაბულ ქვეყნებს და ისრაელს გარკვეულ არაოფიციალურ კონტაქტებზე გასულიყვნენ ერთმანეთთან ბოლო წლებში, რასაც ოფიციალური სახე მისცა ტრამპის ადმინისტრაციის აქტიურმა ჩარევამ (England Andrew, 2020).

გარიგების დადებაში აშშ-ს მხრიდან ასევე ჩართული იყვნენ: ტრამპის უფროსი მრჩეველი და სიძე ჯარედ კუშნერი (Jared Corey Kushner), ისრაელში აშშ-ს ელჩი დევიდ ფრიდმანი (David Melech Friedman), დესპანი ახლო აღმოსავლეთში ავი ბერკოვიცი (Avrahm/Avi Berkowitz), სახელმწიფო მდივანი მაიკ პომპეო (Michael/Mike Richard Pompeo) და თეთრი სახლის მრჩეველი ეროვნული უსაფრთხოების საკითხებში, რობერტ ობრაენი (Robert Charles O'Brien Jr).

⁷ არაბულ სამყაროში გამოიყენება მხოლოდ ტერმინი „არაბული ყური“ (არაბ.: الخليج العربي - „ალ-ხალიჯ ალ-არაბია“; ინგლ.: Arabian Gulf)

მეთოდი

წარმოდგენილი სამეცნიერო სტატია ეფუძნება თეორიულ მეთოდოლოგიას: მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ანალიზს, სინთეზს, შედარებას, სხვადასხვა სამეცნიერო ლიტერატურის მოძიებას და დამუშავებას. შესწავლილ იქნა ამ საკითხზე მომუშავე კომპეტენტური მკვლევრებისა და ექსპერტების პუბლიკაციები და სტატიაში ჩვენთვის საჭირო ძირითადი სამეცნიერო მასალა აისახა.

შედეგი

საკვლევ საკითხზე მუშაობის შედეგად, გამოვლენილ იქნა „აბრაამის შეთანხმებების“ მნიშვნელობის მრავალი ასპექტი ახლო აღმოსავლეთში ისრაელსა და არაბულ ქვეყნებს შორის მშვიდობის დამყარების საქმეში. სამეცნიერო ლიტერატურის შესწავლის საფუძველზე სტატიაში გაეცა პასუხი კითხვებს, თუ რა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა დონალდ ტრამპის ადმინისტრაციამ „აბრაამის შეთანხმებების“ დადებაში. **ასევე დადგინდა, რომ მიუხედავად ახალი გამოწვევებისა ახლო აღმოსავლეთში, ისრაელის ურთიერთობების ნორმალიზება სხვა არაბულ ქვეყნებთან შეუქცევადი პროცესი იქნება.**

დისკუსია

1. რა უნდა ვიცოდეთ ამ შეთანხმების შესახებ (ძირითადი მუხლები):

- საამიროები ხდება ყურის პირველი ქვეყანა, რომელმაც დაამყარა დიპლომატიური ურთიერთობები ისრაელთან;
- ქვეყნებს შორის გარიგების ფარგლებში ისრაელმა შეაჩერა „სუვერენიტეტის გამოცხადება“ (ანექსია) ოკუპირებულ მდ. იორდანის დასავლეთ სანაპიროზე;
- თუმცა ნეთანიაჰუმ მოგვიანებით განაცხადა, რომ დათანხმდა გეგმების გადადებაზე საამიროებთან ურთიერთობების ნორმალიზების სანაცვლოდ და ისინი „რჩება მაგიდაზე“.
- ტრამპის გეგმის თანახმად მუსლიმებს შეუძლიათ ალ-აკსას მეჩეთის მონახულება და იქ ლოცვა: „ყველა მუსლიმი მშვიდობით მოსული, შეძლებს ალ-აკსა მეჩეთის მონახულებას, ხოლო იერუსალიმის სხვა წმინდა ადგილები იქნება ღია ყველა

კონფესიის მორწმუნესთვის“. ჰარამ აშ-შარიფის კომპლექსი განლაგებულია აღმოსავლეთ იერუსალიმში, ოკუპირებული ისრაელის მიერ 1967 წლიდან, რომელსაც საერთაშორისო აღიარება არ მიუღია.

- ისრაელი და საამიროები ასევე გააფართოებენ და დააჩქარებენ თანამშრომლობას კორონა ვირუსის საწინააღმდეგო ვაქცინის შექმნისთვის, რაშიც თანამშრომლობა უკვე გარიგების დადებამდე იყო დაწყებული (Хаджиц, 2020).

2. ამ ისტორიული გარიგების დადებასთან დაკავშირებული არაერთგვაროვანი რეაქცია ახლო აღმოსავლეთში და მსოფლიოში

გაეროს გენერალური მდივანი, ანტონიო გუტერიში (António Manuel de Oliveira Guterres) მიესალმა აშშ-ს, ისრაელის და საამიროების ლიდერების განცხადებას, რომლის მიხედვით ისრაელი აჩერებს დასავლეთ სანაპიროს ანექსიის გეგმებს, რისკენაც გაერო მუდმივად მოუწოდებდა. გაერო მხარს დაუჭერს ნებისმიერ ინიციატივას, რომელიც ხელს შეუწყობს მშვიდობას და უსაფრთხოებას ახლო აღმოსავლეთში (UN News, 2020).

Sky News Arabia-სთან ინტერვიუში საამიროების სახელმწიფო საგარეო საქმეთა მინისტრმა ანვარ მუჰამად კარკაშმა (**Anwar Mohammed Gargash**) განაცხადა, რომ „ისრაელთან მშვიდობის დამყარება დაეხმარა წელი მოქმედების ბომბის ლიკვიდაციაში, რომელიც ემუქრებოდა ორი სახელმწიფოს შექმნის გადაწყვეტილებას“.

„თუ ისრაელი გამოიყენებს ამას, როგორც სტიმულს ოკუპაციის შეწყვეტისთვის, ეს წინ წაწევს რეგიონს სამართლიანი მშვიდობისკენ“, - განაცხადა აიმან საფადიმ (**Ayman Safadi**), **ორდანიის ჰაშიმიანთა სამეფოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა**.

საამიროების მოკავშირე და ისრაელთან დიპლომატიური ურთიერთობების მქონე პირველი არაბული ქვეყნის - ეგვიპტის პრეზიდენტი აბდ ალ-ფათაჰ ას-სისი (**Abdel Fattah el-Sisi**), მიესალმა შეთანხმებას თავის Twitter-ში: „მე დიდი ინტერესით ვადევნებდი თვალს აშშ-ს, საამიროების და ისრაელის ერთობლივ

განცხადებას, პალესტინური მიწების ანექსიის შეწყვეტის შესახებ და ზომების მიღებაზე ახლო აღმოსავლეთში მშვიდობის დამყარებისთვის“.

საუდის არაბეთი, ბაჰრეინი, ომანი, ევროკავშირი, დიდი ბრიტანეთი, რუსეთი ასევე მიესალმნენ შეთანხმებას (Хаджиц, 2020).

ასეთი ისტორიული გარიგების დადების ხელშეწყობისთვის, ტრამპის კანდიდატურა წარადგინეს 2021 წლის ნობელის მშვიდობის პრემიაზე. საამიროებთან შეთანხმების ხელმოწერამდე ნორვეგიის პარლამენტის დეპუტატმა, NATO-ს საპარლამენტო ასამბლეაში ნორვეგიის წარმომადგენელმა, ქრისტიან ტიბრინგ-ჯედემ (Christian Tybring-Gjedde) შაფასა ტრამპის ძალისხმევა ხანგრძლივი კონფლიქტების დარეგულირების საქმეში, Fox News-თან ინტერვიუში: „მე ვფიქრობ, რომ მან ბევრი გააკეთა ხალხებს შორის მშვიდობის დამყარებაში, ვიდრე სხვა მშვიდობის ნომინანტებმა და ტრამპის ადმინისტრაციამ საკვანძო როლი შეასრულა ამ საქმეში, ვინაიდან მოსალოდნელია, რომ ამ მაგალითს სხვა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნები აიღებენ (რაც მოხდა კიდეც, მინ. ზ.ტ.)“ (Decker, 2020).

იმ დროს როდესაც, დასავლეთმა და ზოგიერთმა არაბულმა ქვეყანამ დადებითად შეაფასეს საამიროები-ისრაელის გარიგება, ზოგიერთმა ქვეყანამ ახლო აღმოსავლეთში და პალესტინელებმა მკვეთრად გააკრიტიკეს აბუ დაბი და შეთანხმება პალესტინის ინტერესების უგულვებელყოფად და ღალატად მიიჩნიეს.

პალესტინური „ჰამასის“ (Hamas) და კონკურენტი „ფათჰის“ (Fatah) მოძრაობებმა უარყვეს შეთანხმება. Hamas-ის წარმომადგენელმა აბდ ალ-ლატიფ ალ-კანუამ (Abd al-Latif al-Qanua) განაცხადა, რომ თელ-ავივი-აბუ დაბის გარიგება, პალესტინის „სიონისტურ ოკუპაციას“ ლეგიტიმურს ვერ გახდის და პალესტინელები გააგრძელებენ თავის განმანთავისუფლებელ ბრძოლას. **Fatah-ის წევრმა აბას ზაკიმ (Abbas Zaki) Al-Jazeera-თან კომენტარში უწოდა საამიროების ქმედებას პალესტინელების და არაბების ღალატი (Khaled Abu Toameh, 2020).**

მართალია 9 სექტემბერს, „არაბულ სახელმწიფოთა ლიგამ“ (LAS) უარყო პალესტინის რეზოლუციის პროექტი, რომელიც გამობდა ისრაელი-სამხრეთის ურთიერთობების ნორმალიზებას, მაგრამ, კიდევ ერთხელ დაადასტურა ერთგულება „2002 წლის არაბთა სამშვიდობო ინიციატივისადმი“, რომლის მიხედვით არაბულ ქვეყნებსა და ისრაელს შორის ურთიერთობების დამყარება შესაძლებელია მხოლოდ „1967 წელს მიტაცებული პალესტინის მიწების ოკუპაციის დასრულების შემდეგ, პალესტინის სახელმწიფოს ჩამოყალიბებით, დედაქალაქით აღმოსავლეთ იერუსალიმში“.⁸

სირცხვილი და ღალატი უწოდეს გარიგებას ასევე რადიკალმა სიონისტებმაც, ისინი თვლიან, რომ ნეთანიაჰუმ მათ უღალატა. „მან იცრუა, მოატყუა ამ რაიონის (ებრაული დასახლებები) ნახევარ მილიონი მაცხოვრებელი და ასი ათასობით ამომრჩეველი“, განაცხადა დავიდ ელხაიანიმ (**David Elhayani**), **იემის დასახლებულთა საბჭოს თავმჯდომარემ**.

მაგრამ სწორედ ნეთანიაჰუ იღებს ყველაზე მეტ სარგებელს ამ გარიგებიდან, ამბობენ ახლო აღმოსავლეთის ექსპერტები. მისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამ შეთანხმებების დადებას, პირად იმიჯისათვის შიდა ტურბულენტურ პირობებში ისრაელში (Хаджич, 2020).

ტრამპის შუამავლობით დადებული შეთანხმების წინააღმდეგი გამოვიდნენ ის სახელმწიფოები, რომელთა ქმედებები რეგიონში იწვევს, როგორც თელ-ავივის, ისე არაბული ქვეყნების შეშფოთებას. ასეთი სახელმწიფოებია ირანი და თურქეთი, რომლებიც აგრძელებენ ბრძოლას ჰეგემონიისთვის ახლო აღმოსავლეთში (Замикула, 2020).

⁸ „2002 წ. არაბული სამშვიდობო ინიციატივა“ (არაბ.: *مبادرة السلام العربية*; ინგლ.: **Arab peace initiative**) - მიღებული „არაბულ სახელმწიფოთა ლიგის“ (არაბ.: *جامعة الدول العربية*; ინგლ.: **League of Arab States**) მიერ 2002 წ. 28 მარტს ბეირუთში და მიმართული ისრაელთან ყოვლისმომცველი მშვიდობის მისაღწევად, მთავარი პირობის შესრულების შემთხვევაში - ისრაელის გასვლა მის მიერ 1967 წ. ოკუპირებული ტერიტორიებიდან (გოლანის მაღლობები და შაბას ფერმა) და პალესტინის სახელმწიფოს აღიარება მდ. იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე და ღაზას სექტორში, დედაქალაქით აღმოსავლეთ იერუსალიმში. ასევე იხ.: Arab peace initiative, Guardian, 28.03.2002; <https://www.theguardian.com/world/2002/mar/28/israel7> Accessed [24.04.2024]

ირანის უმაღლესმა სულიერმა ლიდერმა, აიათოლამ სეიედ ალი ჰოსეინი ხამენეიმ (Ali Hosseini Khamenei), ისრაელ-სამხრეთის ურთიერთობების ნორმალიზებაზე განაცხადა, რომ სამხრეთში უღალატეს ისლამურ სამყაროს, არაბულ და რეგიონალურ ქვეყნებს, პირველ რიგში პალესტინას. მისი თქმით, „აბუ დაბიმ გზა გაუხსნა სიონისტებს რეგიონში. მათ დაავიწყდათ პალესტინის პრობლემა, დაავიწყდათ ოკუპაცია“. „ირანის რევოლუციის გუშაგთა კორპუსის“ (IRGC) კუთვნილი საინფორმაციო სააგენტო Tasnim-ი აცხადებს, რომ გარიგება „სამარცხვინოა“ (Al Jazeera, Iran's Khamenei says..., 2020).

თურქეთიც გამოვიდა მაშინ გარიგების ოპონენტად. ისრაელის კრიტიკის მეშვეობით ანკარა ცდილობდა პოპულარობის უზრუნველყოფას ისლამურ სამყაროში. ქვეყნებს შორის ასევე არსებობს რაციონალური უთანხმოება ენერგორესურსების მოპოვებისა და ტრანზიტთან დაკავშირებით აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში. თურქებმა შეთანხმებას ფარისევლური უწოდეს. საგარეო უწყების განცხადებაში ეწერა: „რეგიონის ხალთა ისტორია და სინდისი არ დაივიწყებს, არ აპატიებს არასდროს სამხრეთის თვალთმაქცობას“ (Al Jazeera, Turkey slams..., 2020) თუმცა ამის მიუხედავად, ბოლო პერიოდში აღინიშნება თურქეთის ისრაელთან და წამყვან არაბულ ქვეყნებთან ურთიერთობის ნორმალიზების ტენდენციები.

უკრაინელი მკვლევარი ნ. ზამიკულას აზრით, არაბეთ-ისრაელის დაპირისპირება ბოლო დროს უკვე კარგავს საკვანძო კონფრონტაციული ფაქტორის სტატუსს და თელ-ავივი და არაბები ეჯახებიან საერთო საფრთხეებს. ასეა თუ ისე საერთაშორისო საზოგადოება ახალი რეალიებიდან გამომდინარე ოპტიმიზმით უყურებს მრავალწლიანი არაბეთ-ისრაელის კონფლიქტის გადაწყვეტას (Замикула, 2020).

აშშ-ს დახმარებით გამართული წარმატებული მოლაპარაკებების შემდეგ, აბუ დაბიმში ისრაელიდან პირველი ავიარეისით ჩაფრენილმა თეთრი სახლის წარმომადგენელმა ჯარედ კუმნერმა მოუწოდა პალესტინელებს, რომ დასხდნენ მოლაპარაკებების მაგიდასთან, რომ „პალესტინელები არ უნდა იყვნენ წარსულში

ჩარჩენილები ... უნდა იცოდნენ, რომ მათთვის მზად იქნება მშვიდობა“ (Williams, 2020).

3. „აბრაამის შეთანხმებები“

როგორც ასეთი, არაბეთ-ისრაელის კონფლიქტი დიდ ხანია არსებობს და არაბულ სამყაროში დაიღალნენ პალესტინური პრობლემის არსებობით, მითუმეტეს დღეს მათ წინაშე სხვა უფრო მნიშვნელოვანი გამოწვევები დგას - თეირანის მხრიდან წამოსული მზარდი შეტევითი პოლიტიკა. ამ პირობებში კი პალესტინის საკითხი მეორე ადგილზე გადადის.

იმ მომენტიდან, როცა საამიროებმა და ისრაელმა ურთიერთობები დაალაგეს, სულ მცირე თვე დასჭირდა, რომ ბაჰრეინის სახით, ტრამპის ადმინისტრაციის შუამავლობით, გარიგებას მიუერთდა კიდევ ერთი ყურის ქვეყანა. დონალდ ტრამპმა, 2020 წლის 15 სექტემბერს, ვაშინგტონში ისრაელსა და ორ არაბულ სახელმწიფოს - საამიროებსა და ბაჰრეინს შორის ურთიერთობის ნორმალიზების შესახებ შეთანხმების ხელმოწერის ცერემონიას უმასპინძლა (Liebermann, 2020).

„ჩვენ შევიკრიბეთ დღეს, რომ შევცვალოთ ისტორიის მსვლელობა. განხეთქილებათა და კონფლიქტთა ათწლეულების შემდეგ, ჩვენ ვხვდებით ახალი ახლო აღმოსავლეთის განთიადს. შორსმჭვრეტელი ლიდერები ხელს მოაწერენ თითქმის მეოთხედ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში პირველ სამშვიდობო შეთანხმებებს ისრაელსა და არაბულ სახელმწიფოებს შორის“, - განაცხადა ტრამპმა და დასძინა, რომ „ისრაელის მთელ ისტორიაში მხოლოდ ორი ამგვარი შეთანხმება იყო, ჩვენ კი ახლა, ერთ თვეში მივაღწიეთ ორ შეთანხმებას“ (Ahren, 2020).

თეთრი სახლის სამხრეთის ბაღში, თავისი ხელმოწერები შესაბამის დოკუმენტზე, ტრამპის და მოწვეულ სტუმრების თანდასწრებით დასვეს: ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა ნეთანიაჰუმ, საამიროების საგარეო საქმეთა მინისტრმა აბდ ალ-ლაჰ ბინ ზაიდ ალ ნაჰიანმა და ბაჰრეინის სამეფოს საგარეო საქმეთა მინისტრმა აბდ ალ-ლატიფ ბინ რაშიდ აზ-ზაიანმა. ამ დოკუმენტებს ერთობლივად ეწოდა „აბრაამის შეთანხმებები“.

ამ გარიგებებზე საინტერესოდ საუბრობს პენტაგონის კორ-ესპონდენტი ორენ ლიბერმანი (Oren Liebermann): „ტრამპის ადმინისტრაციამ დაინახა შესაძლებლობა ცვალებად ახლო აღმოსავლეთში და გამოიყენა ეს შანსი. როცა ისრაელ-პალესტინის კონფლიქტში პროგრესის მიღწევის საშუალება აღარ იყო, ტრამპმა და მისმა მრჩეველებმა გადაიტანეს ყურადღება დანარჩენ რეგიონზე. ახლა ყველაზე დიდი რეგიონალური ბრძოლა მიმდინარეობს ირანსა და ყურის სუნიტურ სახელმწიფოებს შორის. სწორედ ამ კონფლიქტში, ტრამპმა დაინახა ისრაელის არაბულ სახელმწიფოებთან დაახლოების შესაძლებლობა“ (Liebermann, 2020).

„სპარსეთის ყურის არაბულ სახელმწიფოებსა და ისრაელს გაცილებით მეტი საერთო აქვთ ირანის წინააღმდეგ მიმართულ საქმეში“, - ამბობს „სტრატეგიული და საერთაშორისო კვლევების ცენტრის“ (CSIS) მკვლევარი უილ ტოდმანი (Will Todman), „ვვიქრობ, ეს მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური ცვლილებაა“ (VOA, ტრამპმა ..., 2020).

როგორც აღნიშნავს The Times of Israel-ის დიპლომატიური მიმომხილველი რაფაელ არენი (Raphael Ahren), „თეთრი სახლში ისტორიული ცერემონია იშვიათი დიპლომატიური წარმატების კულმინაციაა და გარღვევა - 72 წლიანი ბრძოლის შემდეგ ისრაელმა უფლება მოიპოვა გამხდარიყო სრულფასოვანი წევრი თავის რეგიონის“. „ეს დღე - გარდამტეხი მომენტია ისტორიაში. იგი მოასწავებს მშვიდობის ახალ განთიადს“, ამბობდა ნეთანიაჰუ (Ahren, 2020).

ვამინგტონის ცერემონიაზე ხელი მოეწერა სამ დოკუმენტს: „შეთანხმებას მშვიდობის, დიპლომატიური ურთიერთობების და სრული ნორმალიზების შესახებ“ ისრაელსა და საამიროებს შორის, „დეკლარაციას მშვიდობის, თანამშრომლობის და კონსტრუქციული დიპლომატიური და მეგობრული ურთიერთობების შესახებ“ ისრაელსა და ბაჰრეინს შორის, ასევე საერთო „აბრაამის შეთანხმებას“ (Abraham Accords, AA), სამი რელიგიის - ქრისტიანობის, იუდაიზმის და ისლამის საერთო პატრიარქის პატივსაცემად. ეს სახელწოდება ამიერიდან გამოყენებულ იქნება ისრაე-

ლის არაბებთან შეთანხმებების კოლექტიური მოხსენიებისათვის (U.S. Department of State, 2020).

სამივე მონოთეისტური რელიგია იღებს სათავეს ძველი სემიტური ტრადიციიდან და უკავშირდება **პატრიარქ აბრა-ამს** (მამა, ლიდერი, ებრ.: ავრაამი; არაბ.: იბრაჰიმი). აბრაამი გახდა პირველი ადამიანი, რომელმაც ირწმუნა უფალი.

შეთანხმება დიდი გარღვევაა და ურთიერთობების ნორ-მალიზება, მიუხედავად კრიტიკისა, არ ნიშნავს პალესტინის პრობლემის დავიწყებას. პირიქით, აბუ დაბიში და მანამაში საუბრობენ, რომ ისრაელთან გარიგება არ არის პალესტინური საქმის ღალატი და უფრო მეტ სიკეთეს მოუტანს პალესტინელებს, ხოლო დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარება მეტ შესაძლებლობას მისცემს არაბულ ქვეყნებს ისრაელთან დიალოგისთვის პალესტინურ საკითხზე“.

მაგრამ პალესტინელებს ამისი არ სჯერათ და საჯაროდ დაგმეს ახალი გარიგებები. პალესტინის ავტონომიის პრემიერმა (2024 წლის 31 მარტამდე) მუჰამად შთაიმ (Mohammad Ibrahim Shtayyeh), „აბრაამის შეთანხმებების“ ხელმოწერას „არაბული ქვეყნების ისტორიის შავი დღე“ უწოდა (VOA, ტრამპმა..., 2020).

„მშვიდობა არ იქნება ახლო აღმოსავლეთში იქამდე, სანამ ისრაელი და აშშ არ აღიარებენ პალესტინელთა უფლებას შექმნან დამოუკიდებელი სახელმწიფო 1967 წლის 4 ივნისის საზღვრებში, დედაქალაქით აღმოსავლეთ იერუსალიმში და არ გადაწყვეტენ პალესტინის დევნილების საკითხს, 194-ე რეზოლუციის შესაბამისად“ განაცხადა „პალესტინის ეროვნული ავტონომიის“ (PNA) პრეზიდენტი მაჰმუდ აბასმა (Mahmoud Abbas/Abu Mazen):

„მთავარი პრობლემა განა იმ ქვეყნებს შორისაა, ვინც ხელი მოაწერეს შეთანხმებებს, არამედ ისრაელის საოკუპაციო ხელისუფლებასა და პალესტინელ ხალხს შორის, რომლებიც ოკუპაციით იტანჯებიან“, - დასძინა მან, „და თუ პალესტინელები არ მიიღებენ სასურველს, რეგიონში არც მშვიდობა, არც უსაფრთხოება და არც სტაბილურობა იქნება“ (Ahren, 2020).

Abraham Accords-ს ისტორიული უწოდა ბევრმა მსოფლიოში, რომელიც სამხედრო გარიგების ტოლფასია. ახლო აღმოს-

ავლეთში ისრაელს გააჩნია ხარისხიანი სამხედრო უპირატესობა, რეგულირებული აშშ-ს Qualitative Military Edge-ის (QME) მექანიზმით. ანუ რეგიონში საუკეთესო იარაღი მხოლოდ ისრაელს უნდა ჰქონდეს. მიუხედავად ამისა, ის არაბული ქვეყნები, რომლებმაც უკვე დააღაგა ისრაელთან ურთიერთობები, შეძლებენ შეიარაღდნენ მოწინავე ამერიკული იარაღით. ასე, საამიროები 23 მილიარდ აშშ დოლარის ღირებულების შეიარაღებას შეიძენს, მათ შორის 50 უახლეს გამანადგურებელ F-35 Lightning II-ს, რომელიც მხოლოდ ისრაელს გააჩნია (Goldberg, 2020).

ტრამპის ადმინისტრაცია ხელს უწყობდა ე.წ. Arab NATO-ს შექმნის იდეას, რომლის მიზანია პირველ რიგში ირანის შეკავება და ახლო აღმოსავლეთში ამერიკული გავლენის შენარჩუნება. ვაშინგტონი განიხილავს ისრაელსა და სპარსეთის ყურის მონარქიებს შორის დაახლოებას, როგორც ერთ-ერთ ეტაპს ამ მიზნის მისაღწევად.

გეოპოლიტიკაში ძველი მიდგომის შეცვლა არაბულ მონარქიებში, ასევე ახალი თაობის ამბიციური პოლიტიკოსების გამოჩენას უკავშირდება. საამიროების და საუდის არაბეთის მმართველები, მემკვიდრე უფლისწულები, MBZ და მუჰამად ბინ სალმან ალ საუდი (Mohammed bin Salman Al Saud, MBS), მზად არიან განაახლონ რეგიონალური ალიანსები, გაატარონ რეფორმები და გადადგან არასტანდარტული ნაბიჯები.

უნდა ვიცოდეთ, რომ ისრაელთან შეთანხმება საუდის არაბეთის მხარდაჭერის გარეშე არ მოხდებოდა. მაგრამ სამეფოს მიერ ისრაელის აღიარება, სადაც მთავარი ისლამური სალოცავებია მექასა და მედინაში, ბევრად უფრო სერიოზული ნაბიჯი იქნება. სამეფოს დიდი ხანია გააჩნია ფარული კონტაქტები თელავიკთან და უკვე დაწყებულია საუბრები მათ შორის დიპლომატიური ურთიერთობების დამყარებაზე. ამასთან, მისი ამბიციური მისწრაფება ისლამურ სამყაროში ლიდერობისკენ, მოითხოვს სიფრთხილის გამოჩენას განცხადებებში, რათა არ გააფუჭოს თავისი იმიჯი სამიზნე აუდიტორიისთვის ისლამურ სამყაროში. ამას დაემატა ახალი კონფლიქტის დაწყება ისრაელსა და „ჰამასს“ შორის, რამაც შეაფერხა ნორმალიზაციის მცდელობები.

აშშ-ს პრეზიდენტიც გარკვეულ სარგებელს იღებდა ამ გარეგნობებით. წარმოდგენილი როგორც საგარეო პოლიტიკური ტრიუმფი, ისრაელის მხარდაჭერით და ირანის წინააღმდეგ ბრძოლით, მეტი პოპულარობა მოიპოვა თავისი ელექტორატის ერთ-ერთ ყველაზე ერთგულ ჯგუფში - ევანგელურ-ქრისტიანებში (Williams, 2020).

აშშ-ს გავლენიანი The Atlantic-ის მთავარი რედაქტორი ჯეფრი გოლბერგი (Jeffrey Goldberg) თვლის, რომ „შეთანხმებები MBZ-ის და MBS-ის, ნეთანიაჰუს - ისრაელის მუდმივი პრემიერის, ტრამპის და მისი გარემოცვის გამარჯვებაა, რადგან უკანასკნელს შეუძლია თქვას, რომ მშვიდობა მოიტანა ახლო აღმოსავლეთში. ვინ წააგო? - ირანმა და პალესტინელებმა“.

არის საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ ეს ახალი ბიძგი ვითარების ნორმალიზებისკენ ხელს შეუწყობს ისრაელ-პალესტინის კომპრომისის მიღწევას. Washington Institute for Near East Policy-დან დევიდ მაკოვსკი (David Makovsky) და ისრაელში ყოფილი ელჩი დანიელ შაპირო (Daniel Shapiro) კამათობდნენ Washington Post-ში: „ისტორია და საღი აზრი აჩვენებს, რომ ის არაბული სახელმწიფოები, რომლებსაც გააჩნიათ დიპლომატიურ ურთიერთობები ისრაელთან, უფრო აქტიურ როლს თამაშობენ პალესტინის მისწრაფებების მხარდაჭერაში, ვიდრე ისინი ვისაც ურთიერთობები არ სურს“ (Goldberg, 2020).

მოვლენები ისე განვითარდა, რომ კიდევ ორ არაბულ ქვეყანასთან მოხდა ურთიერთობების ნორმალიზება. 2020 წლის 23 ოქტომბერს, ისრაელი და სუდანი, აშშ-ს შუამავლობით შეთანხმდნენ საომარი მდგომარეობის დასრულებაზე, რის შედეგად ხარტუმმა დაიწყო ნორმალიზების პროცესი ისრაელთან. შეთანხმების პაკეტის შედეგად, ვაშინგტონმა სუდანი ტერორიზმის ხელშემწყობი და დამფინანსებელი სახელმწიფოთა სიიდან (State Sponsors of Terrorism, SST List) ამოიღო, რომელშიც ის 27 წლის განმავლობაში ფიქსირდებოდა.

2020 წლის 10 დეკემბერს, საამიროების, ბაჰრეინს და სუდანის მიერ ხელმოწერილ სამშვიდობო შეთანხმებებს შეუერთდა მაროკოს სამეფოც, ხოლო აშშ-მ, რომელიც გამოდიოდა შუამავ-

ლის როლში, აღიარა მაროკოს უფლებები დასავლეთ საჰარის სადაო ტერიტორიაზე, რაც გახდა უკვე მეოთხე შეთანხმება ისრაელსა და არაბულ ქვეყანას შორის, რომელიც მიღწეულია აშშ-ს პრეზიდენტის დონალდ ტრამპის დიპლომატიის წყალობით.

როგორც აღნიშნავს Haqqin.az-ის მიმომხილველი როი, მაროკოსთან „გასაღების“ მომეზნა, გარიგებაზე თანხმობისთვის, სწორედ რომ დიპლომატიური ხელოვნებაა, რომელიც ტრამპმა გამოავლინა“ (Poñ, 2020).

ახლო მომავალში (მიმდინარე ისრაელი-ჰამასის⁹ კონფლიქტის დამთავრების შემდეგ), ისრაელს გამოუჩნდება „განსაკუთრებული შესაძლებლობა“ მოახდინოს ურთიერთობების ნორმალიზება თავის არაბ მეზობლებთან, წერს Jerusalem Post-ი, აშშ-ის სახელმწიფო მდივნის ენტონი ბლინკენის (Antony John Blinken) განცხადებაზე დაყრდნობით. აღნიშნულია, რომ სახელმწიფო მდივანმა ასევე ხაზი გაუსვა პალესტინის სახელმწიფოს შექმნის აუცილებლობას.

„ფაქტობრივად, ყველა არაბულ ქვეყანას ახლა გულწრფელად სურს ისრაელის ინტეგრაცია რეგიონში ურთიერთობების ნორმალიზებისთვის ... უზრუნველყოს უსაფრთხოების ვალდებულებები და გარანტიები, რათა ისრაელმა თავი უფრო დაცუ-

⁹ „ჰამასის“ სამხედრო ფრთა IQB-ის მეთაურმა, მუჰამად დაიფმა (Mohammed Deif/Diab Ibrahim Masri) ისრაელის წინააღმდეგ ოპერაცია „ალ-აკსას წარღვნა“ არაბ.: عملية طوفان الأقصى - „ამალიათ ტუფან ალ-აკსა“; ინგლ.: Al-Aqsa Flood ან Deluge) დაწყება გამოაცხადა. „ჰამასმა“ ამ ოპერაციას შურისძიება უწოდა ალ-აკსას მეჩეთის გამო. შეიარაღებული ჯგუფები ისრაელში შეიჭრნენ ღაზას სექტორიდან, დაარღვიეს სასახლვრო ბარიერი და შეაღწიეს ახლომდებარე ისრაელის ქალაქებსა და სამხედრო ობიექტებში. ოპერაცია დაიწყო 7 ოქტომბრის დილით, ღაზას სექტორიდან ისრაელის დაბომბვით 5 ათასამდე რაკეტით და 2500-ზე მეტი ბოვევიკის შეღწევით ხმელეთიდან, ზღვიდან და საჰაერო გზით. დაიღუპა დაახლოებით 1200 ისრაელიელი, კიდევ 253 ისრაელიელი და უცხოელი მძევლად აიყვანეს; გარდა მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტისა, დაფიქსირდა არაერთი სექსუალური ძალადობის ფაქტი ისრაელიელი ქალების, მამაკაცების მიმართ. თავდასხმა გახდა ებრაელების უდიდესი ხოცვა-ჟლეტა ჰოლოკოსტის დროიდან მოყოლებული და პალესტინური ტერორიზმის უდიდესი აქტი ისტორიაში. საპასუხოდ, ისრაელის მთავრობამ 1973 წლის შემდეგ პირველად გამოაცხადა საომარი მდგომარეობა და დაიწყო ოპერაცია „რკინის ხმლები“ (ინგლ.: Operation Swords of Iron/ Haravot Barzel) ღაზას სექტორში.

ლად იგრძნოს“, თქვა ბლინკენმა მიუნხენის უსაფრთხოების კონფერენციაზე გამოსვლისას.

მანამდე, მიმდინარე წლის დასაწყისში საუდის არაბეთის ელჩმა ბრიტანეთში, ხალიდ ბინ ბანდარ ალ საუდმა (Khalid bin Bandar Al Saud) BBC-ს განუცხადა, რომ საუდის არაბეთი დაინტერესებულია ისრაელთან ურთიერთობების ნორმალიზებით დაზაში სექტორში ომის დასრულების შემდეგ. თუმცა, მისი თქმით, საუდის არაბეთს ერთი პირობა აქვს - პალესტინის სახელმწიფოს შექმნა. როგორც ელჩმა ხაზგასმით აღნიშნა, 7 ოქტომბრის „ხოცვა-ჟლეტამდე“, როგორც გაზეთი წერს, ორივე ქვეყანა ახლოს იყო შეთანხმების მიღწევამდე (Lazaroff, 2024).

დიდი ბრიტანეთის ყოფილი პრემიერი ტონი ბლეერი (T.Blair) მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „თუ ჩვენ გვინდა ისრაელ-პალესტინის საკითხის ორი სახელმწიფოს საფუძველზე სამართლიანი გადაწყვეტა, უარი უნდა ვთქვათ იმ იდეაზე, რომ არაბულმა სამყარომ უგულვებელყოს ისრაელთან კონტაქტები“. მას სჯერა, რომ „დროთა განმავლობაში პალესტინელი ხალხი მიხედება, რომ მხოლოდ სტრატეგიის რადიკალურად შეცვლით შეიძლება პალესტინის სიცოცხლისუნარიანი სახელმწიფოს ლეგიტიმური მისწრაფებების რეალიზება“ (Ahren, 2020).

დასკვნა

ვერავინ შეძლო დონალდ ტრამპსა და მის ადმინისტრაციაზე მეტი ებრაულ-არაბული კონფლიქტის 70 წლიანი ისტორიის მანძილზე, კერძოდ, რიგ არაბულ ქვეყნებსა და ისრაელს შორის ურთიერთობების ნორმალიზება ასეთ მოკლე დროში, ტრამპის მთავარ საკვანძო მიღწევად იქცა. მოწინააღმდეგეთა კრიტიკის მიუხედავად, ტრამპი ისტორიაში დარჩება პრეზიდენტად, რომლის დროს ახლო აღმოსავლეთში მსხვილი სამხედრო კონფლიქტი არ გაჩაღდა.

ტრამპმა დატოვა საკვანძო ფუნდამენტი ახლო აღმოსავლეთის კონფლიქტის დარეგულირების გასაგრძელებლად. აშშ-ს მონაწილეობით ახალი გარიგებები ლოგიკური პასუხია ირანის ქმედებებსა და თურქეთის საგარეო პოლიტიკის ტრანსფორმა-

ციაზე. ბუნებრივია, ეს არ ნიშნავს, რომ რეგიონში მშვიდობა მალე დამყარდება, მაგრამ ეს არის გზა ამ მშვიდობისაკენ.

ტრამპი წავიდა - მაგრამ ახლო აღმოსავლეთში კონფლიქტების მოგვარების პროცესის მცდელობები აშშ-ს პრეზიდენტ ჯო ბაიდენის ადმინისტრაციის დროსაც გაგრძელდა, ოღონდ სხვა ფორმით. თუმცა, საპრეზიდენტო არჩევნებში ტრამპის მეორე ვადით გამარჯვების შემთხვევაში, ახლო აღმოსავლეთში გრანდიოზული ცვლილებები მოხდებოდა.

უნდა ითქვას, რომ ახლო აღმოსავლეთის რეგიონის მნიშვნელობის შეფასებაში, რესპუბლიკელებსა და დემოკრატებს არავითარი ძირეული უთანხმოება არა აქვთ. ორივე მხარე ამ რეგიონს ამერიკის შეერთებული შტატების პირველადი სტრატეგიული ინტერესის სფეროდ მიიჩნევს. საკითხი იმაში კი არ მდგომარეობს, მოახდენენ თუ არა არაბული ქვეყნები ისრაელთან ურთიერთობის ნორმალიზებას მომავალში, არამედ იმაში, თუ როდის და როგორ მოახდენენ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ისრაელმა და არაბთა გაერთიანებულმა საამიროებმა ტრამპის დახმარებით ისტორიულ შეთანხმებას მიაღწიეს (2020, 13 აგვისტო), „ამერიკის ხმა“ (VOA), Accessed [24.04.2024]: <https://www.amerikiskhma.com/a/with-trumps-help-israel-and-the-united-arab-emiratesreach-historic-deal-to-normalize-relations/5542355.html>.

ტრამპმა სამშვიდობო შეთანხმების ხელმოწერის ცერემონიას უმასპინძლა (2020, 16 სექტემბერი), „ამერიკის ხმა“ (VOA), Accessed [24.04.2024]: <https://www.amerikiskhma.com/a/trump-hosts-abraham-accords-signing-between-israel-uae-and-bahrain/5585525.html>.

Ahren, R. (2020, September 16). “Accords mark Mideast peace breakthrough, but Palestinian issue isn’t going away”. *The Times of Israel*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.timesofisrael.com/>

- accords-mark-mideast-peace-breakthrough-but-palestinian-issue-not-going-away/#gs.fqgrgq.
- Arab peace initiative (2002, March 28), *The Guardian*, Accessed [24.04.2024]:<https://www.theguardian.com/world/2002/mar/28/israel7>.
- Decker J. (2020, September 9). “Trump nominated for Nobel Peace Prize by Norwegian official, citing Israel-UAE peace deal”. *Fox News*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.foxnews.com/politics/trump-nominated-for-nobel-peace-prize-by-norwegian-official>.
- England Andrew at al. (2020, August 14). “Israel and United Arab Emirates strike historic peace accord”. *Financial Times*, Accessed [24.04.2024]:<https://www.ft.com/content/2712a625-e2d4-41f3-9ef1-536d0700cbb8>.
- Goldberg J. (2020, September 16). “Iran and the Palestinians Lose Out in the Abraham Accords”. *The Atlantic*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/09/winners-losers/616364/>.
- Iran’s Khamenei says UAE ‘betrayed’ Muslim world with Israel deal (2020, September 1), *Al Jazeera Media Network*. Accessed [24.04.2024]:<https://www.aljazeera.com/news/2020/9/1/irans-khamenei-says-uae-betrayed-muslim-world-with-israel-deal>.
- Khaled Abu Toameh (2020, August 14). “Palestinians fume over Israel-UAE deal. Fatah: UAE betrayed Arabs, Palestinians”, *The Jerusalem Post*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.jpost.com/middle-east/abu-dhabis-crown-prince-says-uae-israel-deal-will-halt-annexation-638546>.
- Lazaroff Tovah (2024, February 17). Blinken hints at 'extraordinary' opportunity for Israel-Saudi peace. *The Jerusalem Post*. Accessed [24.04.2024]:<https://www.jpost.com/breaking-news/article-787434#787434>.
- Liebermann, O. (2020, September 16). “Two Gulf nations recognized Israel at the White House”, *CNN*, Accessed [24.04.2024]:

- <https://edition.cnn.com/2020/09/15/politics/israel-uae-bahrain-white-house-analysis-intl/index.html>.
- Seán Federico-O'Murchú (2020, September 13). “Read the full statement by the US, Israel and UAE on normalizing Israel-UAE relations”. *CNN*, Accessed [24.04.2024]: <https://edition.cnn.com/2020/08/13/middleeast/mideast-trump-full-statement-uae-israel-intl/index.html>.
- The Abraham Accords (2021, April 2). *U.S. Department of State*, Accessed[24.04.2024]:<https://www.state.gov/the-abraham-accords/>.
- Turkey slams UAE for ‘hypocritical behaviour’ over Israel deal (2020, August 14). *Al Jazeera Media Network*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.aljazeera.com/news/2020/8/14/turkey-slams-uae-for-hypocritical-behaviour-over-israel-deal>.
- UN chief welcomes Israel-UAE agreement (2020, August 14), *UN News*, Accessed [24.04.2024]: <https://news.un.org/en/story/2020/08/1070192>.
- Williams, D. (2020, August 31): “Israeli, U.S. officials land in UAE”. *Reuters*, Accessed [24.04.2024]: <https://www.reuters.com/article/israel-emirates-usa-idINKBN25R0M2>.
- Замикула, Н. (2020, 17 Августа). «Израиль добился признания». *Зеркало недели. Украина*. Accessed [24.04.2024]:<https://zn.ua/international/izrail-dobilsja-priznanija-.html>.
- Рой, Д. (2020, 12 Декабря): «Последний бартер Трампа: Мы вам Израиль, вы нам Сахару», *Haqqin.az*, Accessed [24.04.2024]: <https://haqqin.az/news/195976>.
- Хаджич Я. (2020, 14 Августа): «ОАЭ-Израиль: историческое признание при посредничестве США». *«Голос Ислама»*, Accessed [24.04.2024]: <https://golosislama.com/news.php?id=39077>.